



Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)



<http://dx.doi.org/10.22067/PG.2025.96225.1407>

پژوهشی

الگوهای تولید دانش هیدروپلیتیک در پروژه گاپ ترکیه: یک مطالعه فراترکیبی (۲۰۲۴-۲۰۰۴)

محمد آمره (دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران)

Mohamadamereh@khu.ac.ir

عطا عبدی (دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. نویسنده مسئول)

Ataabdi@khu.ac.ir

دکتر محمدرضا شهبازبگیان (دانشیار دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران)

Mr.shahbazbegian@modares.ac.ir

چکیده

پروژه آناتولی جنوب شرقی (گاپ) یکی از گسترده‌ترین مداخلات مهندسی آب در حوضه دجله و فرات است که طی دو دهه گذشته موضوع تولید دانش گسترده و گاه مناقشه‌برانگیز بوده است. پژوهش حاضر با رویکرد مرور نظام‌مند و فراترکیب کیفی انجام شده و هدف آن، تحلیل الگوهای گفتمانی و تصویری است که ادبیات علمی بین سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۴ درباره پیامدهای هیدروپلیتیکی گاپ تولید کرده است. این مطالعه با بهره‌گیری از دستورالعمل پریسما، ۶۰ مقاله را پس از غربالگری نظام‌مند وارد تحلیل کرده و داده‌ها با روش تحلیل مضمون کدگذاری و ترکیب شده‌اند. پرسش اصلی این پژوهش این است که: «ادبیات علمی، پروژه گاپ را از منظر هیدروپلیتیک چگونه بازنمایی کرده است؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که ادبیات موجود عمدتاً تصویری انتقادی و مسئله‌محور از گاپ ارائه کرده است؛ به گونه‌ای که حدود ۷۵٪ از مقالات، پیامدهای پروژه را تهدیدکننده امنیت آبی، تنش‌زا و ناعادلانه می‌دانند. همچنین ۷۱٪ از مطالعات تمرکز خود را بر ارائه راهکارهای مدیریتی، دیپلماتیک یا مشارکتی قرار داده‌اند و تنها ۳۳٪ از پژوهش‌ها ارزیابی مثبت داشته‌اند که این رویکرد مثبت عمدتاً در آثار پژوهشگران ترک مشاهده می‌شود. فراترکیب نتایج نشان می‌دهد که سه گفتمان غالب در ادبیات شکل گرفته است: گفتمان امنیتی-سیاسی (هژمونیایی ترکیه و فشار بر پایین دست)، گفتمان زیست‌محیطی (تشدید تنش‌های اکولوژیک)، و گفتمان توسعه‌محور ملی‌گرایانه (محدود به نویسندگان ترک). این تحلیل نشان می‌دهد که تولید دانش درباره گاپ نه تنها منعکس‌کننده پیامدهای عینی پروژه، بلکه بازتاب‌دهنده موقعیت ژئوپلیتیکی، ملی و معرفتی نویسندگان نیز هست.

واژگان کلیدی: پروژه گاپ، دجله و فرات، پروژه آناتولی جنوب شرقی، هیدروپلیتیک، پریسما، فراترکیب کیفی.

۱. مقدمه

بر اساس آخرین مطالعات، حدود ۳۱۰ آبریز بین‌المللی و ۶۰۰ آبخوان فرامرزی در جهان وجود دارد که میان دو یا چند کشور مشترک هستند و معیشت نزدیک به ۴۲ درصد از جمعیت جهان به آن‌ها وابسته است (UNEP, 2016: 378). ضعف مدیریت، حکمرانی ناکارآمد، تمایل شدید به توسعه‌یافتگی و نبود جایگزین برای منابع آبی، رقابت بر سر تسلط و بهره‌برداری از این منابع مشترک را تشدید و به کانون تنش‌های سیاسی تبدیل کرده است. پیوند مستقیم «امنیت آبی» با «امنیت انسانی» و «امنیت ملی» از یکسو، و فراوانی حوضه‌های آبریز مشترک از سوی دیگر، سامانه‌های آبی را به مسئله‌ای سیاسی-امنیتی بدل کرده است. ورود ابعاد سیاسی و امنیتی به مسائل آبی، چالش‌های اقلیمی، زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی بی‌سابقه‌ای ایجاد کرده که تأثیری ژرف بر روابط بین دولت‌ها دارد (Ghoreishy, et al., 2019:243).

با توجه به افزایش مصرف آب در کشورهای بالادست و بهره‌برداری فزاینده از منابع، تنش‌های هیدروپلیتیک در حال اوج‌گیری است (Kaviani Rad, 2019:338-339). به‌ویژه خاورمیانه به‌عنوان منطقه‌ای با ریسک بالای منازعات آبی شناخته می‌شود که می‌تواند به درگیری‌های گسترده بینجامد (Ó Tuathail, 1997: 412). پیش‌های ماهواره‌ای نشان می‌دهد این منطقه (به‌جز شمال هند) سریع‌تر از هر نقطه جهان در حال ازدست‌دادن منابع آبی است، تا آنجا که کشورهای همسایه ترکیه در زمره بحرانی‌ترین کشورهای کم‌آب جهان قرار گرفته‌اند (سرخیل، ۱۴۰۰: ۹۸). در این میان، حوضه دجله و فرات به دلیل تغییرات اقلیمی و تلاش برای کنترل منابع آب سطحی، یکی از مناقشه‌برانگیزترین حوضه‌های آبریز جهان است (Mohammadi, et al., 2012:229).

پروژه آناتولی جنوب شرقی (گاپ) به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین پروژه‌های زیرساختی ترکیه، در سال ۱۹۸۹ با اهداف اولیه تولید انرژی برق آبی و آبیاری ۱۰۸ میلیون هکتار زمین کشاورزی آغاز شد. اهداف ثانویه مانند توسعه چندبخشی، بهبود کیفیت زندگی و توسعه انسانی پایدار نیز پس از آن تعریف شد (Nassahi & Goudarzi, 2020:112). این پروژه با برنامه ساخت ۲۲ سد و ۱۹ نیروگاه برق آبی، قادر است سالانه حدود ۲۷ میلیارد کیلووات‌ساعت انرژی تولید کند (GAP Administration, 2025) و با ظرفیت ذخیره ۱۰۰ میلیارد مترمکعب آب (سه‌برابر مجموع ظرفیت سدهای عراق و سوریه) (صوفی، ۲۰۱۶) کنترل ۸۰ درصد آب فرات و ۴۷ درصد آب دجله را در اختیار ترکیه قرار می‌دهد (Al-Ansari & Knutsson, 2011: 62). گاپ ۴۷ درصد منابع آبی ترکیه و ۱۷ درصد اقتصاد این کشور را شکل می‌دهد (Ali Abdul, 2016:5).

هرچند این پروژه دستاوردهای مثبتی داشته است و توانسته برخی از اهداف در نظر گرفته شده را محقق سازد اما پیامدهای ناخواسته و ناگواری هم داشت. تخریب محیط زیست، جابه‌جایی اجباری جمعیت محلی، زیرآب بردن آثار باستانی منطقه، مهاجرت افراد غیربومی به منطقه، کاهش آب ورودی به کشورهای پایین‌دست حوضه

آبریز دو رود بزرگ دجله و فرات و ... از جمله اثرات ناگوار این پروژه بود. با این وجود دولت ترکیه این پروژه را به عنوان یک پروژه پیشرو و توسعه بخش در حوزه های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و امنیتی تعریف کرده بود و توجهی به انتقاد کارشناسان و مخالفان پروژه نشان نداد. بنابراین برخلاف نظر معماران پروژه گاپ، این پروژه نه تنها نتوانست مشکل اقلیت را حل کند بلکه شکاف جامعه محلی با جامعه ترکیه را بیشتر هم کرد. سدها به عنوان هدفی برای پ.ک.ک تبدیل شدند و کشورهای عراق و سوریه نیز این عمل ترکیه را یک اقدام ضد امنیتی برای خود قلمداد کردند (Mohammadi Khosravi, et al., 2020: 87-90).

با گذشت نزدیک به چهار دهه از آغاز پروژه گاپ، حجم قابل توجهی از پژوهش های آکادمیک در کشورهای مختلف پیرامون پیامدهای هیدروپلیتیکی، زیست محیطی، امنیتی و حقوقی این پروژه تولید شده است. با وجود این، تاکنون مطالعه ای که به صورت نظام مند، تطبیقی و فراترکیبی این بدنه پژوهشی را بررسی و الگوهای تولید دانش را آشکار کند، انجام نشده است. این مقاله با تحلیل ۶۰ مقاله شاخص منتشر شده طی سال های ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۴، درصدد است چشم اندازی از گفتمان پژوهشی منطقه درباره گاپ ترسیم کند و نشان دهد که چگونه موقعیت سیاسی-جغرافیایی پژوهشگران، چارچوب های نظری آنان و منافع دولت ها بر «هویت هیدروپلیتیکی» این مقالات اثر می گذارند.

۲. بنیان ها و مبانی پژوهش

۲-۱. فراترکیب کیفی

رویکرد فراترکیب کیفی صرفاً روشی برای گردآوری مطالعات نیست، بلکه ابزاری تفسیری برای بازسازی معنای پدیده ها بر اساس مجموعه ای از پژوهش های کیفی است. این رویکرد نه تنها امکان شناسایی شکاف ها، ناکارآمدی های محتوایی و کاستی های روش شناختی را فراهم می کند، بلکه عمق تحلیلی و سطح تفسیر را در مطالعات کیفی افزایش می دهد. (Major & Savin-Baden, 2010) در ادبیات روش شناسی، اصطلاحات متنوعی مانند «فراتحلیل کیفی»، «فراترکیب» یا «سنتز تفسیری» به کار می رود؛ با این حال، رایج ترین اصطلاح برای این دسته از روش ها «فراترکیب کیفی» است. (Timulak, 2009: 592)

فراترکیب نوعی مطالعه ثانویه است که در آن یافته های پژوهش های کیفی پیشین، به مثابه داده های خام تحلیل می شوند. در این رویکرد، واحد تحلیل نه مشارکت کنندگان، بلکه مطالعات کیفی اند؛ پژوهشگر بر اساس سؤال پژوهش، نمونه ای هدفمند از مطالعات را انتخاب و وارد فرایند تحلیل می کند (Sandelowski, 2008: 104). (105) در تمایز گذاری با روش های مشابه، فراترکیب را باید از متاآنالیز کمی، مرور نظام مند یا مرور ادبیات متمایز کرد. فراترکیب صرفاً گردآوری یا مرور نیست؛ بلکه تلاشی تفسیری برای تولید معنا و ساخت یک «فهم جدید» از پدیده است. به تعبیر زیمر، فراترکیب تنها یک مرور ادبی یا تحلیل ثانویه نیست، بلکه «گفت و گویی

تحلیلی» با یافته‌های پژوهش‌هاست که در آن پژوهشگر به تفسیر عمیق و چندلایه داده‌ها می‌پردازد (Zimmer, 2006: 312). همین جنبه تفسیری آن را از سایر روش‌های سنتز متمایز می‌کند (Aguirre & Bolton, 2014). تعدد پژوهش‌های کیفی درباره یک پدیده واحد، زمینه‌ای فراهم می‌سازد تا با ترکیب این مطالعات، بتوان به تفسیری تازه و جامع‌تر از یک پدیده انسانی یا اجتماعی دست‌یافت. فراترکیب به‌عنوان یکی از روش‌های نوظهور در مطالعات کیفی، در سال‌های اخیر در علوم اجتماعی رواج یافته و با هدف تفسیر نظام‌مند نتایج پژوهش‌ها برای دستیابی به فهمی جدید از پدیده مشترک مورد استفاده قرار می‌گیرد (Abedijafari & Amiri, 2019:74).



نمودار شماره (۱): چارچوب مفهومی فراترکیب (Abedijafari & Amiri, 2019:79).

فرآیند اجرایی این فراترکیب کیفی، ساختار نظام‌مند خود را از الگوی هفت مرحله‌ای پیشنهادی ساندلوسکی و باروسو (۲۰۰۷) اقتباس کرده است. در این فرآیند، پس از تعیین سؤال پژوهش و اجرای مرور نظام‌مند (مطابق نمودار پریسما)، ۶۰ پژوهش منتخب وارد گام‌های ارزیابی کیفیت و تحلیل مضمونی شدند. مدل شماره ۱ فرآیند گام‌به‌گام این پژوهش را تشریح می‌کند. (Sandelowski & Barroso, 2007).

جدول شماره (۱): گام‌های اجرایی فراترکیب

ردیف	مرحله (گام اجرایی)	شرح فرآیند در این پژوهش	خروجی کلیدی
۱	۱ تدوین مسئله و سؤال پژوهش	تعیین هدف مطالعه، محدوده زمانی (۲۰۰۴ تا ۲۰۲۴) و تنظیم سؤال کلیدی: «ادبیات علمی، پروژه گاپ را از منظر هیدروپلیتیک چگونه بازنمایی کرده است؟»	هدف و سؤال پژوهش
۲	مرور نظام‌مند ادبیات	جستجوی نظام‌مند در پایگاه‌های داده معتبر داخلی و بین‌المللی با استفاده از کلیدواژه‌های مشخص (بر اساس جدول شماره ۴).	۴۰، ۴۱۱ رکورد اولیه
۳	غربالگری و انتخاب مطالعات	اعمال فیلترهای زمانی، زبانی، حذف تکراری‌ها و نامرتبها، غربالگری عنوان و چکیده (بر اساس نمودار جریان پریسما).	۶۰ پژوهش منتخب نهایی
۴	ارزیابی کیفیت متون	سنجش اعتبار و کیفیت روش‌شناختی ۶۰ مقاله منتخب با استفاده از ابزار استاندارد CASP برای اطمینان از کفایت متون کیفی.	متون نهایی و باکیفیت
۵	استخراج اطلاعات	استخراج نظام‌مند داده‌های یافته‌های کلیدی (مفاهیم، مضامین، راه‌حل‌ها) از ۶۰ مقاله بر اساس ۲۱ مؤلفه تحلیل مقایسه‌ای.	کدهای خام و مضامین اولیه

۶	تحلیل و فراترکیب	مقایسه، تفسیر و ترکیب یافته‌های مضمونی استخراج‌شده برای شناسایی الگوهای غالب (دیدگاه‌های منفی/مثبت)، روندهای زمانی و تفاوت‌های جهت‌گیری‌های معرفتی.	الگوها و مقولات اصلی (مانند هیدروهمزمنی، راه‌حل‌های سیاسی/قانونی)
۷	ارائه چارچوب تفسیری	تبیین «فهم جدید» از هیدروپلیتیک گاپ و ارائه نتایج به‌صورت یک چارچوب تحلیلی جامع و نتیجه‌گیری تفسیری.	نتایج نهایی و مدل تحلیلی

۲-۲. هیدروپلیتیک

اصطلاح هیدروپلیتیک همانند سایر اصطلاحات علوم انسانی تعریف یکپارچه و مشخصی ندارد. واژه هیدروپلیتیک برای اولین بار توسط واتربری (1979) در کتاب هیدروپلیتیک دره نیل ابداع شد (Waterbury, 1979). واتربری به‌طور ضمنی هیدروپلیتیک را به‌عنوان مطالعه سیاست بین دولتی در مورد مدیریت منابع آب مشترک تعریف کرد (Geneva water Hub, 1979: 1). تقریباً دو دهه بعد تعریفی ارائه شد که الانس (1997) در آن، هیدروپلیتیک را به‌عنوان «مطالعه سیستماتیک درگیری و همکاری بین دولتی بر سر منابع آب فرامرزی» (Elhance, 1997: 218) توصیف کرد. بازگشایی این تعریف سه بعد اصلی هیدروپلیتیک را آشکار می‌کند. اولاً، فقط دولت‌ها را به‌عنوان بازیگران مرتبط در برمی‌گیرد. دوم، محدود به عرصه بین‌المللی منابع آب فرامرزی است. سوم و آخر، این موضوع صرفاً حول درگیری یا همکاری می‌چرخد (Geneva water Hub, 1979: 1). اما در سال‌های اخیر تعاریف گسترده‌تر و جدیدتری از هیدروپلیتیک ارائه شده است و افزون بر دولت نقش جوامع محلی، بازیگران غیردولتی و سطوح اجتماعی نیز به تعاریف هیدروپلیتیکی اضافه شده است. مایسنر (1999) تفسیر گسترده‌تر و جامع‌تری از هیدروپلیتیک ارائه کرد و آن را به‌عنوان «بررسی نظام‌مند با توجه به تعامل بین دولت‌ها، بازیگران غیردولتی و تعداد زیادی از شرکت‌کنندگان، مانند افراد داخل و خارج از دولت، در خصوص تخصیص و یا استفاده مقتدرانه از منابع آب بین‌المللی و ملی» دانست (Meissner, 1999: 4-5). از دیدگاه مایسنر، هیدروپلیتیک هم بازیگران دولتی و هم غیردولتی را درگیر می‌کند، چه داخلی و چه خارجی که در حوضه آبریز حضور دارند. افزون بر این، هیدروپلیتیک کران‌مند به عبور از منابع آب (یا تشکیل) مرز بین دولت‌ها نیست. همچنین شامل آن‌هایی است که در داخل مرزهای ملی جریان دارند. درنهایت، هیدروپلیتیک چیزی بیش از دوگانگی درگیری/همکاری است: این تحلیلی از بی‌شمار راه‌های تعامل بازیگران ناهمگن بر سر آب است (Geneva water Hub, 1979: 2). از سوی دیگر کاویانی راد معتقد است: هیدروپلیتیک، شاخه‌ای از جغرافیای سیاسی یا ژئوپلیتیک به شمار می‌رود که به مطالعه نقش آب در سیاست می‌پردازد (Kaviani Rad, 2005: 339). در حوزه مسئله‌شناسی جغرافیای سیاسی، هرگاه مسئله‌ای درآمیخته با مناسبات قدرت، وجود دست‌کم دو بازیگر و وجود یک عامل یا ارزش جغرافیایی (سرزمین، قلمرو و منبع جغرافیایی) باشد، آن مسئله ماهیت و هستی‌شناسی جغرافیای سیاسی دارد. در حوزه هیدروپلیتیک، عامل یا ارزش جغرافیایی «آب شیرین»

است که به مناسبات قدرت بازیگران و کنشگران جهت و معنا می‌دهد. بر این پایه، «هیدروپلیتیک شاخه‌ای از جغرافیای سیاسی است که درهم‌تنیدگی مناسبات قدرت با اندرکنش‌های جوامع و واحدهای سیاسی - فضایی بر سر منابع آب شیرین از مقیاس محلی تا جهانی را مطالعه می‌کند» (Kaviani Rad, 2019:40).

۳-۲. محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه‌ی تحقیق حوضه‌ی آبریز دجله و فرات از سرچشمه تا نقطه‌ی پایان با تأکید بر پروژه گاپ است که سه کشور ترکیه، سوریه و عراق به‌طور مستقیم و ایران را به‌طور غیرمستقیم متأثر می‌کند. این پروژه بر روی دو رود دجله و فرات ساخته‌شده است و محدوده‌ای شامل ۹ استان (آدیامان، باتمن، دیاربکر، غازی عنتب، کیلیس، ماردین، سییرت، شانلیورفا، شیرناک) در منطقه جنوب شرقی آناتولی در حال اجراست (GAP, 2025). رود فرات از رود فرات سو که از ارتفاعات غارین (۳۲۰۰ متر) در مجاورت شهر ارزروم سرچشمه می‌گیرد (Al-Mazouri, 2012:111-112). رود فرات با ۲۷۰۰ کیلومتر طولانی‌ترین رود غرب آسیاست که پس از گذر از روسیه به خلیج فارس می‌ریزد. باوجود اینکه ۳۰ درصد از فرات در ترکیه قرار دارد اما ۹۴ درصد از آب این رود از کوه‌های ترکیه تغذیه می‌شود (Mokhtari Hashi & Ghaderi, 2008:62).

سرچشمه‌ی اصلی رود دجله هم در ترکیه و در استان دیاربکر قرار دارد که از آنجا به‌طرف جنوب شرقی به سمت شهر باتمان سرازیر و شعباتی را از بوتان دریافت می‌کند. طول رود دجله ۱۷۱۸ کیلومتر است. ۸۳٪ از مجموع طول این رود در داخل خاک عراق واقع است. مساحت حوضه‌ی رود دجله برابر ۳۴۰ هزار کیلومترمربع است که ۴۴۴ هزار کیلومترمربع از فرات کوچک‌تر است. ترکیه ۵۶٪ و عراق ۳۲٪ و ایران ۱۲٪ آب رود دجله را تأمین می‌کنند (Mokhtari Hashi & Ghaderi Hajat, 2008:143-146).

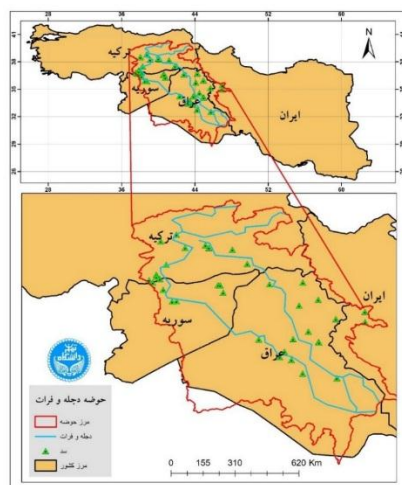
جدول شماره (۲): حجم جریان و مصرفی رودخانه‌ها دجله و فرات (Rabiei&Ghamparvar, 2021:136)

حجم اهداف مصرفی	حجم جریان رودخانه	حوضه آبریز رودخانه
۵۲,۹	۳۵,۶	فرات
۵۴,۵	۴۸,۷	دجله

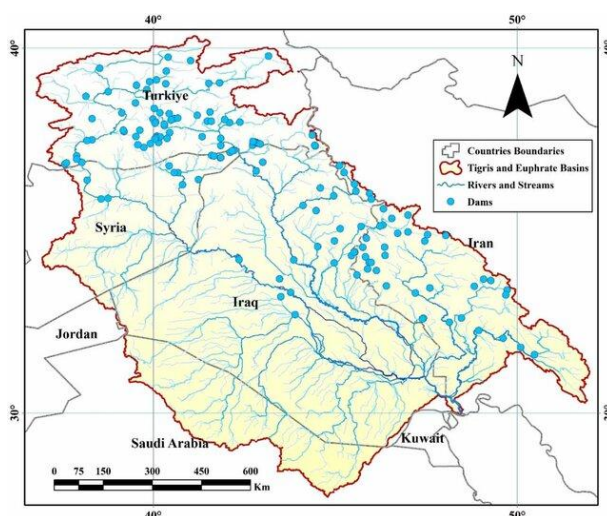
جدول شماره (۳): سهم کشورهای ساحلی از مساحت حوضه آبریز دجله و فرات

کشور	درصد از کل مساحت حوضه
ترکیه	۲۴,۸۰
عراق	۴۰,۴۸
سوریه	۱۴,۷۳

ایران	۱۹,۷۰
اردن	۰,۲۵



نقشه شماره (۱): موقعیت حوضه آبریز دجله و فرات و سدهای ساخته‌شده در کل حوضه (Darvishi) (Bolourani, 2018)



نقشه شماره (۲): حوضه رودخانه دجله-فرات و سدهای موجود در حوضه (Hasan & Others, 2023: 782)

۳. روش‌شناسی پژوهش و استراتژی جستجو

پژوهش حاضر با هدف ترسیم تصویری روشن از سیمای بیرونی هیدروپلیتیک حوضه دجله و فرات و تبیین جایگاه و پیامدهای پروژه گاپ (پروژه آناتولی جنوب شرقی) انجام شده است. توسعه این پروژه طی چهار دهه گذشته در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی واکنش‌های گسترده‌ای برانگیخته و موجب شکل‌گیری حجم قابل‌توجهی از پژوهش‌های گاه همسو و گاه متناقض شده است. این ناهمگونی در رویکردها، مفروضات،

چارچوب‌های نظری، منافع ذینفعان و مواضع ملی دولت‌ها سبب شده است که ادبیات موجود تصویری پراکنده، چندپارچه و بعضاً ناسازگار از پیامدهای هیدروپلیتیکی گاپ ارائه دهد. از این رو، انجام پژوهشی که بتواند این آشفتگی معرفتی را سامان داده و چشم‌اندازی ترکیبی، فراگیر و نظام‌مند از این حوزه عرضه کند، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر بود. در همین راستا، این مطالعه با بهره‌گیری از روش فراترکیب کیفی تلاش کرده است تا با گردآوری، مقایسه، ترکیب و تفسیر نظام‌مند پژوهش‌های پیشین، ساختارهای مشترک و عوامل اصلی تعیین‌کننده درک علمی از گاپ را آشکار ساخت.

این پژوهش با رویکرد مرور نظام‌مند کیفی^۱ و با الهام از اصول فراترکیب^۲ انجام شده است. فرآیند پژوهش جهت تضمین شفافیت، دقت و قابلیت بازتولید، مطابق با دستورالعمل‌های استاندارد پریسما ۲۰۲۰ (موارد ترجیحی گزارش‌دهی برای مرورهای نظام‌مند و فراتحلیل‌ها)^۳ مستندسازی و اجرا شده است.

۱-۳. استراتژی جستجو و شناسایی رکوردهای اولیه

در گام نخست، کلیدواژه‌های تخصصی شامل «هیدروپلیتیک دجله و فرات»، «پروژه گاپ»، «هیدروهمزمنی»، «مأموریت هیدرولیک ترکیه»، «پروژه آناتولی جنوب شرقی» و «پروژه‌های آبی ترکیه» (و معادل‌های انگلیسی و عربی آنها) برای شناسایی ادبیات موجود، در بازه زمانی ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۴ در پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر داخلی و بین‌المللی جست‌وجو شدند. جزئیات تعداد رکوردهای شناسایی‌شده در هر پایگاه در جدول شماره (۳) ارائه شده است.

در مرحله جستجوی اولیه نظام‌مند، مجموعاً ۴۰،۳۹۱ رکورد در پایگاه‌های داده شناسایی گردید.

۲-۳. فرآیند غربالگری و پالایش

۱-۲-۳. حذف با فیلترها و خودکارسازی: در گام بعدی، با اعمال فیلترهای محدودکننده (نظیر بازه

زمانی، زبان و نوع سند) و ابزارهای شناسایی خودکار (برای حذف موارد تکراری و نامرتبط)، بخش اعظم رکوردهای شناسایی‌شده (به‌ویژه ۳۵،۰۰۰ رکورد گوگل اسکولار) پالایش و حذف شدند.

۲-۲-۳. غربالگری دستی: ۱۷۰ رکورد باقی‌مانده از پایگاه‌ها، به همراه ۲۰ اثر که از طریق جستجوی

دستی منابع و مآخذ^۴ و بررسی فهرست مراجع آثار کلیدی شناسایی‌شده بودند، در مجموع ۱۹۰ اثر را برای بررسی عنوان و چکیده تشکیل دادند.

^۱ . Systematic Qualitative Review

^۲ . Meta-synthesis

^۳ . Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta Analyses

^۴ . Citation Mining

۳-۲-۳. انتخاب نهایی و ارزیابی کیفیت: متن کامل آثار باقی‌مانده بر اساس معیارهای ورود و خروج، شامل ارتباط مستقیم با ابعاد هیدروپلیتیک پروژه گاپ و اعتبار علمی ناشر، مورد ارزیابی قرار گرفت. به‌منظور تضمین کیفیت متدولوژیک و کاهش سوگیری پژوهش، کلیه آثار واجد شرایط، با استفاده از چک‌لیست استاندارد برنامه مهارت‌های ارزیابی انتقادی^۱ (casp, 2025) ارزیابی شدند و نهایتاً ۶۰ پژوهش که بالاترین نمره کیفیت و ارتباط موضوعی را داشتند، برای تحلیل نهایی انتخاب شدند. نمودار جریان پریسما (نمودار شماره ۱) فرآیند کامل غربالگری را نشان می‌دهد.

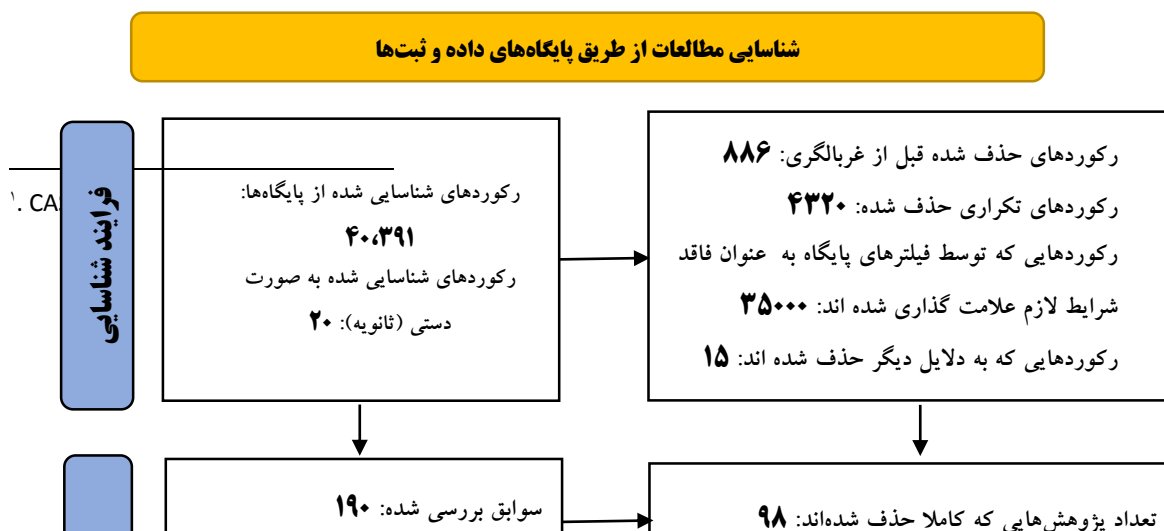
۳-۳. استخراج و تحلیل داده‌ها

داده‌های استخراج‌شده از ۶۰ پژوهش منتخب با رویکرد تحلیل محتوای کیفی نظام‌مند مورد بررسی قرار گرفتند. هر پژوهش بر اساس ۲۱ مؤلفه تحلیل مقایسه‌ای (شامل دیدگاه اصلی، روش پژوهش، موضع‌گیری نسبت به گاپ، ارائه راه‌حل و...) کدگذاری، دسته‌بندی و سپس با یکدیگر مقایسه شدند. این فرآیند امکان شناسایی الگوهای مشترک، جهت‌گیری‌های معرفتی غالب، و تحلیل روندی تغییر نگاه پژوهشگران در طول بازه بیست‌ساله (۲۰۰۴ تا ۲۰۲۴) را فراهم آورد.

جدول شماره (۴): منابع جست‌وجوی مقالات و پژوهش‌ها

ردیف	موتور و سایت‌های جست‌وجو	تعداد کل مقالات
۱	گوگل اسکولار	۳۵,۳۰۰
۲	ساینس دایرکت	۱,۲۴۵
۳	تیلور اند فرانسیس	۸۱۲
۴	MDPI	۱۷۲۷
۵	علم نت	۶۱
۶	پرتال جامع علوم انسانی	۲۲
۷	پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی	۲۱۲
۸	نورمگز	۱۰۰۰
۹	کتابخانه دیجیتال دانشگاه خوارزمی	۱۲
۱۰	جستجوی دستی منابع و مآخذ	۲۰
۱۱	مجموع رکوردها	۴۰۴۱۱

نمودار شماره (۲): نمودار جریان PRISMA 2020



۴. الگوی تولید دانش هیدروپلیتیک پیرامون پروژه گاپ (۲۰۰۴-۲۰۲۴)

تحلیل فراترکیب کیفی ۶۰ مقاله منتشرشده در فاصله ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۴ نشان می‌دهد که تولید دانش پیرامون پروژه گاپ دارای یک الگوی مشخص، چندقطبی و به شدت جغرافیامحور است. این الگو نه تنها بازتاب‌دهنده منازعات ژئوپلیتیکی حوضه دجله و فرات است، بلکه خود به ایجاد و تقویت گفتمان‌های رقیب درباره این پروژه کمک کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که پژوهش‌ها بیشتر تحت تأثیر موقعیت جغرافیایی نویسنده، نگاه سیاسی کشور مبدأ، محور موضوعی انتخاب‌شده و سطح دسترسی به منابع قرار گرفته‌اند. در ادامه، الگوی تولید دانش در چهار محور اصلی تحلیل می‌شود:

۴-۱. فراوانی، نوع و ساختار پژوهش‌های بررسی‌شده

بررسی مقالات و پژوهش‌های گزینش‌شده در بازه زمانی ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۴ نشان می‌دهد مقالات علمی - پژوهشی با ۴۵٪ بیشترین سهم را در میان پژوهش‌های انتخاب‌شده داشته و پس از آن مقالات ISI با ۲۸,۳۳٪ در رتبه

دوم قرار دارد که وزن بین‌المللی قابل‌توجهی به پژوهش‌ها می‌دهد. همچنین سهم پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دکتری در مجموع ۱۸٪ است، که نشان‌دهنده مشارکت قابل‌قبول جامعه دانشگاهی در مقاطع تحصیلات تکمیلی است. مقاله‌های Scopus نیز ۸٪ را تشکیل می‌دهند که به رشد ارتباط با پایگاه‌های معتبر جهانی اشاره دارد.

جدول شماره (۵). فراوانی نوع و ساختار پژوهش‌های بررسی شده

ردیف	نوع و ساختار	فراوانی	درصد
۱	مقاله علمی-پژوهشی	۲۷	۴۵
۲	مقاله ISI	۱۷	۲۸,۳۳
۳	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	۸	۱۳,۳۳
۴	رساله دکتری	۳	۵
۵	مقاله Scopus	۵	۸,۳۳
۶	جمع کل	۶۰	۱۰۰

۲-۴. روند زمانی تولید دانش (۲۰۰۴-۲۰۲۴)

بررسی توزیع سالانه مقالات نشان می‌دهد که ادبیات علمی مرتبط با پروژه گاپ یک روند فزاینده و موج‌دار را طی کرده است. در دهه نخست (۲۰۰۴-۲۰۱۴)، تعداد مقالات محدود و پراکنده بود؛ اما از سال ۲۰۱۶ به بعد یک رشد قابل‌توجه مشاهده می‌شود که اوج آن در سال‌های ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۳ است. ویژگی روند زمانی:

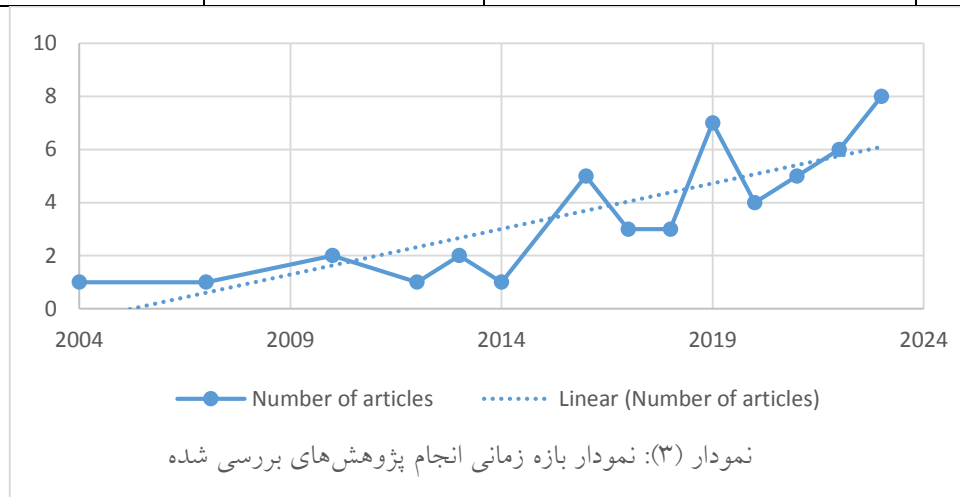
- مرحله کمی‌سازی اولیه (۲۰۰۴-۲۰۱۴): تنها ۸ مقاله (۱۳٪)
- مرحله جهش انتقادی (۲۰۱۶-۲۰۲۰): ۲۲ مقاله (۳۶٪)
- مرحله بلوغ علمی (۲۰۲۱-۲۰۲۴): ۳۰ مقاله (۵۰٪)

اوج تولید دانش در سال ۲۰۲۳ با ۱۳,۳٪ کل مقالات ثبت‌شده است. این افزایش هم‌زمان است با تشدید بحران ریزگردها، کاهش دبی دجله و فرات، و ورود موضوع گاپ به مباحث امنیتی و زیست‌محیطی ایران و عراق. در نتیجه تولید دانش هیدروپلیتیک درباره گاپ، یک روند مسئله‌محور دارد؛ یعنی هر زمان بحران‌ها شدت گرفته، خروجی پژوهشی نیز افزایش یافته است.

جدول شماره (۶). بازه زمانی چاپ پژوهش‌های بررسی شده

ردیف	سال انتشار	تعداد مقالات	درصد کل
۱	۲۰۰۴	۱	۱,۷
۲	۲۰۰۷	۱	۱,۷
۳	۲۰۱۰	۲	۳,۳
۴	۲۰۱۲	۱	۱,۷

۳,۳	۲	۲۰۱۳	۵
۱,۷	۱	۲۰۱۴	۶
۸,۳	۵	۲۰۱۶	۷
۵	۳	۲۰۱۷	۸
۵	۳	۲۰۱۸	۹
۱۱,۷	۷	۲۰۱۹	۱۰
۶,۷	۴	۲۰۲۰	۱۱
۸,۳	۵	۲۰۲۱	۱۲
۱۰	۶	۲۰۲۲	۱۳
۱۳,۳	۸	۲۰۲۳	۱۴
۶,۷	۴	۲۰۲۴	۱۵
۱۰۰	۶۰	جمع	۱۶



بیش از ۳۰٪ کل مقالات (۱۸ مورد) تنها در سه سال اخیر (۲۰۲۲ تا ۲۰۲۴) منتشر شده‌اند. این موضوع نشان‌دهنده افزایش توجه محققان به پروژه گاپ و پیامدهای آن در سال‌های اخیر است. احتمالاً این روند تحت تأثیر تشدید بحران‌های زیست‌محیطی، تنش‌های منطقه‌ای، و فشارهای بین‌المللی بر منابع آب فرامرزی بوده است.

۳-۴. نوع پژوهش براساس قالب پژوهشی

آمار نشان می‌دهد مقالات با ۵۰ مورد (۸۳,۳۳٪) بیشترین سهم را میان پژوهش‌های بررسی شده داشته‌اند که نشان‌دهنده تمرکز اصلی پژوهش‌ها بر انتشار مقالات است. همچنین پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد با ۷ مورد (۱۱,۶۷٪) در رتبه دوم قرار دارند و در نهایت رساله‌های دکتری با ۳ مورد (۵٪) کمترین سهم را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول شماره (۷): فراوانی و درصد انواع پژوهش‌های بررسی شده

نوع سند	تعداد	درصد
مقاله	۵۰	۸۳,۳۳
پایان‌نامه کارشناسی ارشد	۸	۱۱,۶
رساله دکتری	۳	۵
جمع	۶۰	۱۰۰

نسبت مقالات به پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد حدود ۷ به ۱ است و سهم رساله‌های دکتری نیز کمتر از نصف پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد است. این توزیع نشان می‌دهد که بیشتر پژوهش‌های مورد استفاده در این مجموعه، در قالب مقاله علمی منتشر شده‌اند و نقش پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها به مراتب کمتر بوده است. این مسئله می‌تواند ناشی از دسترسی‌پذیری بیشتر مقالات، سرعت انتشار بالاتر آن‌ها یا اولویت‌دهی پژوهشگران به انتشار نتایج در نشریات باشد.

۴-۴. پرکارترین نویسنده

براساس آمار موجود تعداد کل نویسندگان یکتا ۱۳۰ نفر است که به‌صورت میانگین به ازای هر مقاله ۲ نفر نویسنده وجود دارد. بیشترین تعداد نویسندگان در یک مقاله ۹ نویسنده و کمترین ۱ نویسنده است. حجت میان‌آبادی با ۴ مشارکت، پرکارترین نویسنده است.

بیشترین تعداد مقالات دارای ۱ یا ۳ نویسنده با سهم ۳۰٪ بوده‌اند. پس از آن مقالات با ۲ نویسنده سهم ۲۵ درصدی داشته است. همچنین مقالات بین‌المللی معمولاً نویسندگان بیشتری از مقالات فارسی دارند. مقالات نویسندگان چینی بیشترین تعداد نویسنده را در میان مقالات داشته‌اند.

جدول شماره (۸): تعداد مشارکت نویسندگان در پژوهش‌ها

ردیف	تعداد نویسندگان مقاله	فراوانی	درصد
۱	۱	۱۸	۳۰
۲	۲	۱۵	۲۵
۳	۳	۱۸	۳۰
۴	۴	۷	۱۱,۷
۵	۵+	۲	۳,۳
۶	جمع	۶۰	۱۰۰

۴-۵. رتبه علمی پژوهشگران

داده‌های به‌دست‌آمده حکایت از آن دارد که اعضای هیئت علمی با ۴۹,۶٪ بیشترین نقش را در تولید و انتشار پژوهش‌ها داشته‌اند. دانشجویان کارشناسی ارشد با ۲۰,۵٪ در رتبه دوم قرار گرفته‌اند و دانشجویان دکتری ۱۳,۴٪ در انتشار مقالات سهم بوده‌اند. تحلیل کیفیت پژوهش‌ها نشان می‌دهد که ۴۹,۶٪ مقالات حداقل یک عضو هیئت علمی داشته‌اند. دانشجویان تحصیلات تکمیلی در مجموع ۳۳,۹٪ از پژوهش‌ها حضور داشته‌اند و حضور دانشجویان کارشناسی با ۱,۶٪ نشانگر توجه کم به این حوضه در میان این رده از دانشجویان است. لازم به ذکر است که برای جلوگیری از پراکنش بیش‌ازاندازه آمار اعضای هیئت علمی شامل تمام رتبه‌های دانشگاهی است و دانش‌آموختگان دکتری شامل این آمار نمی‌شود. همچنین گزینه «پژوهشگر» شامل افرادی است که رتبه علمی آن‌ها مشخص نیست یا نویسندگان مقاله نتوانسته‌اند رتبه علمی وی را شناسایی کنند.

جدول شماره (۹): توزیع کلی رتبه‌های علمی

ردیف	رتبه علمی	تعداد مشارکت	درصد مشارکت
۱	هیئت علمی	۶۳	۴۹,۶
۲	دانشجوی کارشناسی ارشد	۲۶	۲۰,۵
۳	دانشجوی دکتری	۱۷	۱۳,۴
۴	دانش‌آموخته دکتری	۱۰	۷,۹
۵	پژوهشگر	۹	۷,۱
۶	دانشجوی کارشناسی	۲	۱,۶
۷	جمع	۱۲۷	۱۰۰

۶-۴. رشته تحصیلی پژوهشگران

تحلیل توزیع رشته‌های تحصیلی در پژوهش‌های بررسی شده نشان می‌دهد رشته جغرافیای سیاسی با ۲۰٪ سهم بیشترین نقش را در تولید پژوهش‌های بررسی شده داشته است و پس از آن رشته روابط بین‌الملل با ۱۶,۷٪ و علوم سیاسی با ۱۵٪ در رتبه دوم و سوم قرار دارند. در یک دسته‌بندی کلی می‌توان گفت حوزه‌های تخصصی علوم سیاسی-ژئوپلیتیک با سهم ۵۱,۷٪، حقوق و روابط بین‌الملل با سهم ۳۰٪ و مهندسی و مدیریت آب با سهم ۲۰٪ در رتبه اول تا سوم قرار دارند. همچنین ترکیب‌های جغرافیای سیاسی و روابط بین‌الملل با ۴ پژوهش، حقوق بین‌الملل و مدیریت آب با ۳ پژوهش و علوم سیاسی و اقتصاد با ۲ پژوهش پرتکرارترین ترکیب‌های بین‌رشته‌ای هستند.

جدول شماره (۱۰): فراوانی رشته‌های اصلی پژوهشگران

ردیف	رشته تحصیلی	تعداد	درصد
۱	جغرافیای سیاسی	۱۲	۲۰,۰

۲	روابط بین‌الملل	۱۰	۱۶,۷
۳	علوم سیاسی	۸	۱۵,۰
۴	حقوق بین‌الملل	۷	۱۳,۳
۵	مدیریت منابع آب	۵	۱۰,۰
۶	اقتصاد	۳	۸,۳
۷	مهندسی منابع آب	۳	۶,۷
۸	علوم اجتماعی	۳	۵,۰
۹	مهندسی عمران	۳	۳,۳
	محیط زیست	۱	۱,۷
۱۰	جمع	۶۰	۱۰۰

۷-۴. محل انتشار پژوهش‌ها

محل انتشار پژوهش‌های مورد بررسی نشریات فارسی با ۴۵٪ میزان بیشترین پژوهش‌ها بوده‌اند. پس از آن نشریات ISI با ۳۰٪ در رتبه دوم قرار دارند. همچنین ۱۰ پایان‌نامه کارشناسی ارشد و دکتری در دانشگاه‌های ایرانی و خارجی در این پژوهش‌ها سهیم بوده‌اند.

جدول شماره (۱۱): دسته‌بندی محل انتشار پژوهش‌ها

ردیف	دسته‌بندی	تعداد	درصد
۱	نشریات علمی-پژوهشی فارسی	۲۷	۴۵
۲	نشریات ISI	۱۸	۳۰
۳	دانشگاه‌های ایرانی	۸	۱۳,۳
۴	نشریات اسکوپوس	۳	۵
۵	نشریات علمی-تخصصی فارسی	۲	۳,۳
۶	دانشگاه‌های خارجی	۲	۳,۳
۷	جمع	۶۰	۱۰۰

همچنین این آمار نشان می‌دهد فصلنامه ژئوپلیتیک با رتبه اسکوپوس و نشریه Water با رتبه ISI هرکدام با میزبانی از ۳ مقاله بیشترین سهم را در انتشار پژوهش‌ها دارند. فصلنامه مطالعات خاورمیانه، فصلنامه مطالعات سیاسی بین‌النهرین و فصلنامه دانشگاه تشرین سوریه با رتبه علمی نیز هرکدام با ۲ مقاله در جایگاه بعدی قرار می‌گیرند. در میان دانشگاه‌ها نیز دانشگاه تربیت مدرس با ۲ پژوهش میزبان بیشترین تعداد پایان‌نامه‌ها است. نشریات علمی-پژوهشی فارسی ۴۵٪، سپس نشریات ISI با ۳۱٪ و دانشگاه‌های ایرانی (به‌ویژه پیام نور و تربیت مدرس) با ۱۳,۳٪ سهم قابل‌توجهی در میزبانی از انتشار پژوهش‌ها دارند. همچنین ۳۵٪ آثار در نشریات بین‌المللی آی‌اس‌آی و اسکوپوس و ۳,۳٪ نیز در دانشگاه‌های خارجی منتشر شده‌اند.

۸-۴ تحلیل توزیع زبانی تولید دانش

محتوای پژوهش‌های منتخب نشان می‌دهد توجه به حوضه آبریز دجله و فرات به زبان فارسی از نظر آماری بیشتر از و زبان فارسی با ۵۸,۳٪ بیشترین سهم دارد و زبان انگلیسی با ۳۰,۹٪ در رتبه دوم و عربی با ۳,۳٪ در رتبه سوم قرار دارد. نکته‌ای که باید ذکر شود این است که سه زبان فارسی، عربی و انگلیسی برای بررسی پژوهش‌ها انتخاب شده است و زبان ترکی به دلیل محدودیت دسترسی از فرایند بررسی پژوهش‌ها کنار گذاشته شده‌اند.

جدول شماره (۱۲) توزیع زبانی تولید دانش

ردیف	زبان	تعداد	درصد
۱	فارسی	۳۵	۵۸,۳
۲	انگلیسی	۲۲	۴۰
۳	عربی	۲	۳,۳
	جمع	۶۰	۱۰۰

پژوهشگران ایرانی باوجود دغدغه زیاد نسبت به پروژه گاپ (۲ مقاله انگلیسی) تلاش کمی برای انجام گفت‌وگوی بین‌المللی انجام داده‌اند و این نشان‌دهنده ضعف است. این در صورتی است که بیشینه مقالات منتشر شده به زبان انگلیسی (۷ مقاله) از سوی پژوهشگران ترکیه منتشر شده است و با توجه به رویکرد مثبت و توجیه‌گرایانه پژوهشگران ترک تلاش کرده‌اند صدای خود را به جهانیان برسانند. پژوهشگران عراقی نیز همین رویکرد را با انتشار مقالات به انگلیسی در پیش گرفته‌اند. پژوهشگران سوری باوجود ذی‌نفع بودن در رود فرات و تأثیرپذیر بودن از پروژه گاپ اما کمتر به این موضوع پرداخته‌اند. از سوی دیگر مقالات انگلیسی غالباً دارای مشارکت چندنویسنده‌ای و بین‌دانشگاهی هستند، درحالی‌که مقالات فارسی معمولاً کم‌نویسنده و محدود به نهادهای داخلی‌اند.

۹-۴ توزیع جغرافیایی تولید دانش

بررسی فراوانی توزیع کشورهای نویسندگان نشان می‌دهد کشور ایران ۶۱,۷٪ بیشترین فراوانی در میان پژوهش‌های منتشر شده را دارد و پس از آن ترکیه ۱۳,۳٪ در رتبه دوم قرار دارد. همچنین پژوهشگران عراقی با ۶,۷٪ در رتبه سوم قرار می‌گیرد. نکته جالب توجه این آمار توجه پژوهشگران چین ۵٪ به موضوع پروژه گاپ است. حضور کم‌رنگ پژوهشگران سوریه در میان پژوهش‌های بررسی شده (۰,۵٪) نشان می‌دهد این کشور باوجود ذی‌نفع بودن در حوضه آبریز دجله و فرات توجه چندانی به پژوهش نشان نداده است و می‌توان

این‌گونه گمانه‌زنی کرد که ظهور داعش و پس از آن جنگ داخلی سوریه در ۲۰ سال اخیر دلیل اصلی عدم مشارکت پژوهشگران به موضوع آب و پروژه گاپ است.

جدول شماره (۱۳) نوع نگاه به پروژه گاپ بر اساس کشور پژوهشگران

ردیف	کشور	تعداد	درصد
۱	ایران	۳۷	۶۱٫۷
۲	ترکیه	۷	۱۳٫۳
۳	عراق	۳۴	۶٫۷
۴	سوریه	۳	۵
۵	چین	۳	۵
۶	آمریکا	۱	۱٫۷
۷	آلمان	۱	۱٫۷
۸	مکزیک	۱	۱٫۷
۹	هلند	۱	۱٫۷
۱۰	ایتالیا	۱	۱٫۷
۱۱	افغانستان	۱	۱٫۷
جمع	۱۱	۶۰	۱۰۰

تحلیل پژوهش‌های علمی منتخب درباره پروژه گاپ نشان می‌دهد که گفتمان علمی پیرامون این پروژه به شدت از منظر کشور مبدأ تولید دانش، سوگیری دارد. ایران و سوریه با نگاه انتقادی، عراق و چین با رویکرد راه‌کارمحور، و ترکیه با تلاش برای مشروعیت‌بخشی به پروژه، به تولید دانش پرداخته‌اند. این الگوی پراکندگی نشان می‌دهد که گاپ نه تنها یک پروژه توسعه‌ای، بلکه یک مسئله ژئوپلیتیکی و گفتمانی در منطقه است. به‌طور کلی می‌توان این‌گونه تحلیل کرد که:

- تحلیل محتوای مقالات نشان می‌دهد که گفتمان علمی پیرامون پروژه گاپ از منظر کشور مبدأ، سوگیری دارد:
 - ایران: غالباً انتقادی (۹۵٪) با تمرکز بر تهدیدات امنیت آبی، پیامدهای ژئوپلیتیکی و زیست‌محیطی؛ تعداد اندکی مقاله راه‌کارمحور.
 - ترکیه: نگاه مثبت و دولت‌محور؛ بیشتر مقالات پروژه را دفاع و توجیه می‌کنند، تنوع دیدگاه محدود است.
 - عراق: عمل‌گرا و راه‌کارمحور؛ مقالات بر مدیریت بحران و همکاری منطقه‌ای تمرکز دارند.
 - سوریه: مخالف و منفی؛ پروژه گاپ را تهدیدی برای منابع پایین‌دست می‌دانند.
 - چین: بی‌طرف و تکنوکراتیک؛ تمرکز بر راهکارهای مهندسی و همکاری منطقه‌ای، ورود محدود به سیاست.

- کشورهای غربی: ناظر و منتقد؛ تأکید بر عدم رعایت توسعه پایدار، کمبود همکاری بین‌المللی و نگرانی‌های زیست‌محیطی.

۴-۱۰. محورهای موضوعی

تحلیل موضوعی ۶۰ مقاله منتخب نشان می‌دهد که پژوهش‌ها حول ۹ محور اصلی متمرکز شده‌اند. تمرکز عمده بر دو محور کلیدی است:

- امنیت و محیط زیست (هرکدام ۲۲٪) - نشان‌دهنده نگرانی جدی نسبت به تهدیدات زیست‌محیطی و پیامدهای امنیتی پروژه گاپ در سطح منطقه‌ای.
- دیپلماسی آب (۱۳٪) و آب و درگیری (۱۲٪) - مربوط به تعاملات سیاسی، مذاکرات و تعارضات بین‌کشوری بر سر منابع آب.
- محورهای مکمل شامل هیدروهمون‌گرایی (۸٪)، آب و اقتصاد (۷٪)، هویت قومی (۷٪)، توسعه (۵٪) و مدیریت منابع آب (۵٪) - تمرکز بر جنبه‌های ساختاری، اجتماعی و اقتصادی سیاست‌های آبی. این توزیع نشان می‌دهد که پروژه گاپ نه تنها از منظر منابع طبیعی، بلکه از حیث امنیتی، سیاسی و ژئوپلیتیکی نیز محور توجه پژوهشگران است.

جدول شماره (۱۴) فراوانی محورهای موضوعی پژوهش‌ها

ردیف	محور موضوعی	تعداد	درصد
۱	امنیت	۱۳	۲۲
۲	محیط زیست	۱۳	۲۲
۳	دیپلماسی آب	۸	۱۳
۴	درگیری	۷	۱۲
۵	هیدروهمون‌گرایی	۵	۸
۶	اقتصاد	۴	۷
۷	هویت قومی	۴	۷
۸	توسعه	۳	۵
۹	مدیریت منابع آب	۳	۵
۱۰	جمع	۶۰	۱۰۰

۴-۱۱. دیدگاه‌های مورد مطالعه

بررسی ۶۰ مقاله مرتبط با پروژه گاپ نشان می‌دهد که بیشتر پژوهش‌ها رویکردی انتقادی دارند و تمرکز اصلی بر پیامدهای امنیتی پروژه است. بیش از ۳۰٪ مطالعات، تأثیرات منفی گاپ بر امنیت ملی ایران و کشورهای

پایین‌دست را برجسته کرده‌اند. پیامدهای زیست‌محیطی پروژه با سهم ۲۰٪ رتبه دوم را دارند و اغلب مطالعات به بحران‌های اکولوژیک و نقض استانداردهای حقوق محیط‌زیستی اشاره می‌کنند. موضوع هیدروژمونی ترکیه با سهم ۱۶,۷٪ در رتبه سوم قرار دارد و نشان‌دهنده نقش پروژه در تقویت موقعیت ژئوپلیتیکی ترکیه و کنترل منابع آبی است. مسائل کردی و هویت قومی ۱۳,۳٪ توجه پژوهش‌ها را به خود اختصاص داده‌اند و برخی مطالعات بر استفاده ابزاری از آب برای سرکوب فرهنگی و سیاسی کردها تمرکز دارند. موضوعات حقوق بین‌الملل (۱۱,۷٪) و دیپلماسی و مذاکره آب (۸,۳٪) نیز بخش قابل توجهی از تحلیل‌ها را تشکیل می‌دهند.

جدول شماره (۱۵) محورهای اصلی پژوهش‌ها

ردیف	محور مفهومی کلان	فراوانی	درصد	مفاهیم اصلی موجود در این دسته
۱	امنیت ملی و تهدیدات	۱۸	۳۰	تأثیر منفی بر امنیت ایران، تهدید کشورهای پیرامونی
۲	مسائل محیط زیستی	۱۲	۲۰	تأثیر بر ریزگردها، نقض حقوق محیط زیست
۳	هیدروژمونی ترکیه	۱۰	۱۶,۷	تقویت موقعیت منطقه‌ای، کنترل منابع آب
۴	مسائل کردی	۸	۱۳,۳	تأثیر بر هویت کردی، استفاده ابزاری از آب
۵	حقوق بین‌الملل	۷	۱۱,۷	نقض کنوانسیون‌ها، عدم ارزیابی زیست‌محیطی
۶	دیپلماسی و مذاکره آب	۵	۸,۳	سیستم‌های پشتیبان مذاکره، توافق‌نامه‌های ناکارآمد
۷	جمع کل	۶۰	۱۰۰	

در سال‌های اخیر، بخشی از پژوهش‌ها به سمت تحلیل‌های سیستمی و ارائه راهکارهای عملی، شامل مدل‌های چندمعیاره و سیستم‌های پشتیبان مذاکره، حرکت کرده‌اند. تنها تعداد اندکی از مطالعات بر توسعه اقتصادی ترکیه و جنبه‌های مثبت پروژه تمرکز داشته‌اند.

۴-۱۲. نوع دیدگاه پژوهشگران به پروژه گاپ

بررسی ۶۰ دیدگاه نشان می‌دهد که بیشترین تمرکز پژوهشگران بر ابعاد امنیتی پروژه با سهم ۲۵٪ است؛ نگرانی اصلی، تأثیرات گاپ بر امنیت ملی کشورهای پایین‌دست است. پیامدهای زیست‌محیطی و سیاست‌های مدیریت آب و حکمرانی هرکدام با سهم ۱۳,۳٪ توجه نسبی پژوهشگران را جلب کرده‌اند. همچنین، موضوعات هیدروژمونی ترکیه و مسائل کردی هرکدام ۱۰٪، و تأثیرات اقتصادی و راهکارها و روش‌شناسی هرکدام ۱۱,۷٪ از دیدگاه‌ها را شامل می‌شوند.

این توزیع نشان می‌دهد که پژوهشگران پروژه گاپ را نه تنها یک طرح مهندسی، بلکه ابزاری ژئوپلیتیکی و اجتماعی-محیطی می‌دانند. تأکید بر ارائه راهکار و روش‌شناسی (۱۱,۷٪) شامل مدل‌سازی، مذاکرات چندجانبه

و بهره‌گیری از ظرفیت نهادهای بین‌المللی، نشانگر گرایش به راه‌حل‌های عملی و دیپلماتیک است که با اهداف صلح‌آب منطقه‌ای همخوانی دارد.

جدول شماره (۱۶) نوع دیدگاه پژوهشگران به پروژه گاپ

ردیف	حوزه تحلیلی	تعداد دیدگاه‌ها	درصد تقریبی
۱	تأثیرات امنیتی	۱۵	۲۵
۲	تأثیرات زیست‌محیطی	۸	۱۳,۳
۳	سیاست‌های آبی و حکمرانی	۸	۱۳,۳
۴	تأثیرات اقتصادی	۷	۱۱,۷
۵	راهکارها و روش‌شناسی	۷	۱۱,۷
۶	مسئله کردی	۶	۱۰
۷	هیدروهمزومنی و قدرت	۶	۱۰
۸	سایر موارد	۳	۵
	مجموع	۶۰	۱۰۰

تحلیل محتوایی دیدگاه‌های مطالعاتی درباره پروژه گاپ

امنیت ملی و منطقه‌ای: گاپ به‌عنوان تهدیدی برای امنیت ایران و کشورهای پایین‌دست دیده می‌شود و سیاست‌های ترکیه بر کنترل منابع آب و فشار ژئوپلیتیکی تأکید دارند.

محیط زیست: نگرانی‌های فرامرزی شامل کاهش حق‌آبه، بیابان‌زایی و افزایش ریزگردهاست و ارزیابی‌های محیط‌زیستی ناکافی پروژه انتقاد شده‌اند.

هیدروهمزومنی ترکیه: پروژه با اهداف سلطه‌جویانه و تثبیت موقعیت ترکیه در منطقه پیوند دارد.

مسائل کردی و هویت: پروژه گاپ می‌تواند ابزار کنترل فرهنگی و سیاسی در جنوب شرق ترکیه باشد.

روابط فرامرزی و منازعات: کمیته‌های مشترک و نهادهای بین‌المللی برای مدیریت اختلافات مطرح شده‌اند، اما تنش‌ها ادامه دارند.

اقتصاد و توسعه منطقه‌ای: بهره‌برداری ترکیه از منابع آب برای توسعه جنوب شرق، با تحقق ناقص اهداف اقتصادی همراه بوده است.

راهکارهای فنی-حقوقی: تعداد محدودی از مطالعات بر مدل‌سازی، تصمیم‌گیری مبتنی بر ریسک و سیستم‌های پشتیبان مذاکره تمرکز داشته‌اند.

درمجموع، پژوهش‌ها نشان می‌دهند که ابعاد امنیتی و زیست‌محیطی بیشترین توجه را داشته‌اند و نگرانی‌های هیدروژمونی، پیامدهای اجتماعی-سیاسی و راهکارهای مدیریتی محور اصلی نقدها را تشکیل می‌دهند.

۴-۱۳. نوع نگاه پژوهشگران به پروژه گاپ از منظر ارزش‌گذاری

تحلیل ۶۰ مقاله نشان می‌دهد که اکثریت پژوهشگران (۷۵٪) نگاه منفی به پروژه گاپ دارند و آن را تهدیدی برای امنیت ملی، محیط‌زیست، هویت فرهنگی و حقوق بین‌الملل ارزیابی می‌کنند. این گروه، گاپ را ابزاری برای افزایش قدرت ژئوپلیتیکی ترکیه، کنترل منابع آب و تضعیف کشورهای پایین‌دست می‌دانند و نگرانی اصلی آن‌ها شامل بحران‌های زیست‌محیطی، مناقشات قومی و نقض معاهدات بین‌المللی است.

حدود ۲۱,۷٪ از مقالات رویکرد راه‌کارمحور و تحلیلی دارند و بدون قضاوت ارزشی، به بررسی ساختار حکمرانی آب، مدل‌سازی تصمیم‌گیری و تحلیل سناریوهای مختلف پرداخته‌اند. این مطالعات با ارائه راهکارهای عملی و مدل‌های همکاری منطقه‌ای سعی دارند چشم‌انداز واقع‌بینانه‌ای از آینده حوضه دجله و فرات ارائه دهند.

تنها ۳,۳٪ از مقالات نگاه مثبت به پروژه دارند و بیشتر بر جنبه‌های توسعه‌ای و اقتصادی داخل ترکیه تمرکز دارند، مانند کاهش نابرابری منطقه‌ای، توسعه زیرساخت‌ها و افزایش تولید انرژی برق‌آبی.

جدول شماره (۱۷) ارزش‌گذاری نگاه پژوهش‌ها به پروژه گاپ

ردیف	نوع نگاه	تعداد مقالات	درصد
۱	منفی	۴۵	۷۵
۲	راه‌کارمحور	۱۳	۲۱,۷
۳	مثبت	۲	۳,۳
۴	جمع کل	۶۰	۱۰۰

به‌طورکلی، فضای غالب پژوهش‌ها هشداردهنده است، اما تمرکز بر راهکارهای همکاری و دیپلماسی آب نشان می‌دهد که می‌توان تهدیدها را به فرصت‌های تعامل و توسعه منطقه‌ای تبدیل کرد و تقویت گفتگوهای منطقه‌ای و راه‌حل‌های مبتنی بر همکاری برای مدیریت تنش‌ها ضروری است.

۴-۱۴. ماهیت پژوهش‌ها، روش تحلیل و روش تحقیق پژوهش‌های بررسی‌شده

تمام ۶۰ مقاله (۱۰۰٪) دارای ماهیت علمی-پژوهشی هستند و با هدف تولید دانش، نقد سیاست‌ها یا بررسی پیامدهای پروژه گاپ طراحی شده‌اند.

• روش تحلیل

اکثریت مقالات (۷۳,۳٪) از روش توصیفی-تحلیلی استفاده کرده‌اند که تمرکز بر توصیف وضعیت موجود و تحلیل پیامدها دارد. روش‌های پیشرفته‌تر مانند تحلیل سیستمی (۵٪)، دلفی (۱,۷٪)، تحلیل فضایی (۱,۷٪) و

کمی-آماري (۵٪) محدود به کاررفته‌اند، که نشان‌دهنده کمبود تحليل‌های بين‌رشته‌اي، آينده‌نگر و تصميم‌محور است.

جدول شماره (۱۸) پايش روش تحليل پژوهش‌های انتخاب‌شده

ردیف	روش تحليل	تعداد	درصد حدودی
۱	توصیفی - تحليلی	۴۴	۷۳,۳
۲	اکتشافی	۴	۶,۷
۳	تحليل سیستمی	۳	۵
۴	تحليل دلفی	۱	۱,۷
۵	تحليلی - فضایی	۱	۱,۷
۶	تبیین علی	۱	۱,۷
۷	قیاسی	۱	۱,۷
۸	کمی - آماری و تحليلی - توصیفی	۳	۵
۹	جمع کل	۶۰	۱۰۰

• روش تحقيق

بیش از ۹۱,۶٪ مطالعات مبتنی بر روش کتابخانه‌ای و اسنادی هستند، با تمرکز بر منابع مکتوب و داده‌های موجود. فقط تعداد محدودی مطالعات (۳-۵٪) از پرسشنامه، ابزار نرم‌افزاری یا روش‌های میدانی استفاده کرده‌اند، که نشان‌دهنده ضعف در تحليل تجربی و مشارکتی است.

جدول شماره (۱۹) پايش روش تحقيق پژوهش‌های انتخاب‌شده

ردیف	روش تحقيق	تعداد	درصد حدودی
۱	کتابخانه‌ای و اسنادی	۵۵	۹۱,۶
۲	پرسشنامه	۳	۵
۳	نرم‌افزار	۲	۳,۴
۴	جمع	۶۰	۱۰۰

• جمع‌بندی تحليلی کلی

فضای پژوهشی پروژه گاپ، با انسجام علمی و غالب بودن رویکرد توصیفی-تحليلی، دارای قدرت تحليل نسبی است؛ اما تنوع پايين روش‌شناسی، کمبود تحليل‌های سیستمی و آينده‌نگر و ضعف در روش‌های میدانی و تجربی، نقاط ضعف این حوزه محسوب می‌شوند. پژوهش‌های آينده باید ترکیب داده‌های اسنادی و میدانی،

مدل‌های شبیه‌سازی و مشارکت ذی‌نفعان را در دستور کار قرار دهند تا تحلیل‌ها جامع‌تر، واقع‌بینانه‌تر و سیاست‌پذیرتر شوند.

۴-۱۵. تحلیل نوع رابطه پروژه گاپ در مقالات بررسی شده

تحلیل ۶۰ مقاله مرتبط با پروژه گاپ نشان می‌دهد ۱۹ چارچوب نظری متفاوت در پژوهش‌ها به کاررفته است. با این حال، ۳۰٪ مقالات (۱۸ مورد) فاقد چارچوب نظری مشخص بوده‌اند که نشان‌دهنده غلبه نگاه‌های توصیفی و سیاست‌محور بدون تکیه‌گاه نظری روشن است.

پس از آن، نظریه‌های امنیت منطقه‌ای (Buzan و Viara) و حقوق بین‌الملل محیط زیست هرکدام با سهم ۱۰٪ بیشترین استفاده را داشته‌اند. نظریه‌های انتقادی، سیستم‌ها، ورشکستگی و حاکمیت سرزمینی مطلق هرکدام ۵٪ سهم دارند و عمدتاً برای تحلیل‌های ساختاری و بین‌رشته‌ای به کاررفته‌اند.

سایر نظریات، از جمله مکتب کپنهاگ، وابستگی متقابل، نظریه بازی‌ها، رئالیسم، حقوق بین‌الملل آب و چارچوب‌های پراکنده دیگر، سهمی کمتر از ۳٫۵٪ داشته‌اند که نشان‌دهنده تنوع دیدگاه‌ها ولی ضعف در استمرار و عمق استفاده از آن‌ها است.

جدول شماره (۲۰) نظریات و رویکردهای استفاده‌شده در پژوهش‌ها

ردیف	نظریه یا چارچوب مفهومی	تعداد	درصد
۱	بدون نظریه مشخص	۱۸	۳۰
۲	نظریه امنیت منطقه‌ای	۶	۱۰
۳	حقوق بین‌الملل محیط زیست	۶	۱۰
۴	نظریه انتقادی	۳	۵
۵	نظریه سیستم‌ها	۳	۵
۶	نظریه ورشکستگی	۳	۵
۷	حاکمیت مطلق سرزمینی	۳	۵
۸	مکتب کپنهاگ	۲	۳٫۳
۹	وابستگی متقابل	۲	۳٫۳
۱۰	چارچوب نظری رئالیسم	۲	۳٫۳
۱۱	حقوق بین‌الملل آب	۲	۳٫۳
۱۲	نظریه بازی‌ها	۲	۳٫۳
۱۳	اثبات‌گرایی	۱	۱٫۷
۱۴	نظریه بحران لوسین پای	۱	۱٫۷
۱۵	نظریات هیدروپلیتیک	۱	۱٫۷
۱۶	مدل‌های پوتیتیکای پیتروهاگت	۱	۱٫۷

۱۷	کارکردگرایی	۱	۱,۷
۱۸	مدل بلوغ تقابل	۱	۱,۷
۱۹	جغرافیای تضاد	۱	۱,۷
۲۰	رویکرد اقتصادی، حقوقی و ژئوپلیتیکی	۱	۱,۷
۲۱	جمع	۶۰	۱۰۰

تحلیل کیفی نشان می‌دهد پروژه گاپ عمدتاً از منظر منافع دولتی، رقابت و تهدیدات ژئوپلیتیکی بررسی شده و رویکردهای اجتماعی، انتقادی و گفتمانی، شامل اثرات محلی و نابرابری‌های اجتماعی، بسیار کم‌رنگ بوده‌اند. همچنین نظریه‌های بومی و محلی‌گرا در پژوهش‌ها جایگاهی نداشته‌اند.

ضعف دیگر، عدم پیوند عمیق بین نظریه و روش پژوهش است؛ بسیاری از مقالات نظریه را تنها به صورت اسمی ذکر کرده‌اند و تحلیل‌ها بر اساس آن انجام نشده است، که نشان‌دهنده ضعف روش‌شناختی در ارتباط نظریه و عمل پژوهشی است.

۴-۱۶. راهکارهای ارائه‌شده برای حل مسئله

از مجموع ۶۰ مقاله بررسی شده، ۱۹ مقاله (۳۱,۶٪) راهکار مشخصی ارائه نکرده‌اند و صرفاً تحلیل یا توصیف وضعیت موجود را ارائه کرده‌اند. باقی ۴۱ مقاله پیشنهادهای عملیاتی ارائه داده‌اند که در قالب پنج دسته اصلی تجمیع شده‌اند:

- دیپلماسی و مذاکره (۲۵٪): شامل مذاکرات مستقیم بین ترکیه، عراق و سوریه، ایجاد کانال‌های دیپلماتیک و بهره‌گیری از حقوق بین‌الملل.
- همکاری منطقه‌ای (۱۸,۳۳٪): ایجاد نهادها و سازوکارهای مشترک مانند کمیسیون‌های بین‌المللی و شورای امنیت آب، برای مدیریت یکپارچه حوضه آبریز.
- راهکارهای حقوقی (۱۱,۶۷٪): شکایت به نهادهای بین‌المللی و اجرای حقوق بین‌الملل آب، غالباً از منظر انتقادی یا حقوق‌محور.
- راهکارهای فنی و مدل‌های تحلیلی (۸,۳۳٪): شامل مدل‌های بازی‌های چانه‌زنی، تصمیم‌گیری چندمعیاره و تئوری ورشکستگی.
- حل مسائل کردی و قومی (۵٪): به رسمیت شناختن حقوق کردها و اصلاح رویکردها در مدیریت تنش‌های قومی.

تحلیل اثربخشی راهکارها نشان می‌دهد که همکاری منطقه‌ای بیشترین قابلیت اجرایی (۷۵٪) و اثرگذاری میان‌مدت را دارد، دیپلماسی اثر متوسط (۶۵٪) و بلندمدت، راهکارهای حقوقی اثر پایین (۴۵٪) و بلندمدت، و راهکارهای فنی اثر بالا (۸۰٪) ولی نیازمند اراده سیاسی دارند.

با این حال، یک‌سوم مقالات بدون ارائه راهکار باقی‌مانده‌اند و راهکارهای ارائه‌شده هنوز جامع و عملیاتی نبوده‌اند، زیرا تحقق آن‌ها مستلزم اراده سیاسی ترکیه و همکاری کشورهای پایین‌دست و توجه به جنبه‌های اقتصادی، محیط‌زیستی و ژئوپلیتیکی است.

جدول شماره (۲۱) راهکارهای ارائه‌شده توسط پژوهش‌های مورد مطالعه

ردیف	دسته راهکار	تعداد مقاله	درصد	نمونه‌های کلیدی
۱	بدون راهکار مشخص	۱۹	۳۱,۶۷	ندارد
۲	دیپلماسی و مذاکره	۱۵	۲۵	ایجاد کمیسیون مشترک، استفاده از سیستم‌های پشتیبان مذاکره، توافق سه‌جانبه
۳	همکاری منطقه‌ای	۱۱	۱۸,۳۳	اتحاد کشورهای پایین‌دست، هماهنگی مواضع، مدیریت یکپارچه حوضه آبریز
۴	راهکارهای حقوقی	۷	۱۱,۶۷	شکایت به نهادهای بین‌المللی، اجرای حقوق بین‌الملل آب
۵	راهکارهای فنی	۵	۸,۳۳	مدل‌های چانه‌زنی نامتقارن، تصمیم‌گیری چندشاخصه
۶	حل مسائل کردی	۳	۵	به رسمیت‌شناختن حقوق کردها، تغییر رویکرد به مسئله کردی

۴-۱۷. بررسی پژوهش‌های بررسی‌شده در بخش نتیجه‌گیری

تحلیل ۶۰ مقاله نشان می‌دهد ۷ محور اصلی در نتایج پژوهش‌ها برجسته است: تهدیدات امنیتی، اثرات زیست‌محیطی، پیامدهای اقتصادی و اجتماعی، مسئله کردها و تنش‌های قومی، نقض حقوق بین‌الملل و یک‌جانبه‌گرایی، راهکارهای پیشنهادی و دیپلماسی آب، و آینده و چالش‌های پیش‌رو. تهدیدات امنیتی و ژئوپلیتیکی با ۲۰٪ فراوانی محور اول هستند و پژوهشگران گاپ را به‌عنوان عاملی تهدیدآمیز در معادلات قدرت می‌دانند. کنترل یک‌جانبه آب توسط ترکیه و ضعف راهبردی کشورهای پایین‌دست (ایران، عراق، سوریه) احتمال بی‌ثباتی سیاسی و درگیری را افزایش می‌دهد.

اثرات زیست محیطی با ۱۶,۷٪ فراوانی دومین محور هستند، شامل کاهش جریان آب، خشکی تالاب‌ها و تشدید ریزگردها. پیامدهای اقتصادی و اجتماعی نیز با همان ۱۶,۷٪ در رده سوم قرار دارند و مقالات به خسارات کشاورزی، هزینه‌های بهداشتی، افزایش هزینه‌های معیشتی و کاهش امنیت غذایی اشاره دارند. مسئله کردها و تنش‌های قومی با ۱۱,۷٪ فراوانی برجسته است و پژوهش‌ها نشان می‌دهند گاپ نه تنها مشکلات کردی را حل نکرده، بلکه هویت‌گرایی و تنش‌های قومی را تشدید کرده است. نقض حقوق بین‌الملل و یک‌جانبه‌گرایی با ۱۳,۳٪ فراوانی محور دیگری است و ترکیه در بسیاری از پژوهش‌ها به نقض کنوانسیون‌های آب و حقوق زیست محیطی متهم شده است. همچنین ۱۳,۳٪ از پژوهش‌ها به ارائه راهکار پرداخته‌اند، شامل تأسیس نهادهای مشترک، مدل‌های چندمعیاره برای تخصیص آب و دیپلماسی سه‌جانبه، که نشان‌دهنده تلاش برای حل مسئله از طریق همکاری منطقه‌ای و نهادهای بین‌المللی است. آینده و چالش‌های پیش‌رو با ۸,۳٪ فراوانی موردتوجه قرار گرفته و پژوهش‌ها بر ضرورت همکاری سیستماتیک برای جلوگیری از بی‌ثباتی و خسارت‌های بلندمدت تأکید دارند.

جدول شماره (۲۲) تحلیل نتایج پژوهش‌های منتخب

ردیف	محور تحلیلی	تعداد نتایج	درصد از کل (۶۰ مقاله)
۱	تهدیدات امنیتی و ژئوپلیتیک	۱۲	۲۰
۲	اثرات زیست محیطی	۱۰	۱۶,۷
۳	پیامدهای اقتصادی و اجتماعی	۱۰	۱۶,۷
۴	مسئله کردها و تنش‌های قومی	۷	۱۱,۷
۵	نقض حقوق بین‌الملل و یک‌جانبه‌گرایی	۸	۱۳,۳
۶	راهکارهای پیشنهادی و دیپلماسی آب	۸	۱۳,۳
۷	آینده و چالش‌های پیش‌رو	۵	۸,۳
	جمع کل	۶۰	۱۰۰

در مجموع، ۷۰٪ پژوهش‌ها به جنبه‌های منفی گاپ (امنیتی، زیست محیطی، اقتصادی) پرداخته‌اند، ۱۳,۳٪ به راهکارها و دیپلماسی آب توجه کرده‌اند و ۱۱,۷٪ مسائل قومی (کردها) را مورد بررسی قرار داده‌اند. این توزیع نشان می‌دهد ادبیات علمی درباره گاپ هم دقیق در نقد آسیب‌ها و هم امیدوار به ارائه راه‌حل‌هاست، اما برای پیشبرد دیپلماسی آب پایدار، نیاز است سهم مطالعات راه‌کارمحور افزایش یابد.

۵. نتیجه‌گیری

تحلیل فراترکیب کیفی ۶۰ مقاله علمی درباره پروژه گاپ ترکیه، تصویر روشنی از ابعاد ژئوپلیتیکی، زیست‌محیطی، اقتصادی، اجتماعی و حقوقی این پروژه ارائه می‌دهد و نشان می‌دهد که گاپ نه تنها یک طرح توسعه‌ای درون‌سرزمینی، بلکه ابزاری استراتژیک برای تقویت موقعیت ژئوپلیتیکی ترکیه و بازتعریف موازنه قدرت هیدروپلیتیک حوضه دجله و فرات است. یافته‌ها نشان می‌دهد که پروژه گاپ با تأثیر مستقیم بر جریان آب و منابع طبیعی، تنش‌های امنیتی، اقتصادی و اجتماعی در کشورهای پایین‌دست را تشدید کرده و هم‌زمان با تغییر ساختارهای زیست‌محیطی، ابعاد پیچیده‌ای از منازعات هیدروپلیتیکی را ایجاد کرده است. تحلیل کمی دوقطبی گفتمانی آشکار می‌کند، به گونه‌ای که تقریباً ۷۵٪ از مقالات آثار پروژه گاپ را منفی و ریسک‌محور ارزیابی کرده‌اند، در حالی که تنها ۳،۳٪ از پژوهش‌ها (عمدتاً ترک‌تبار) به جنبه‌های توسعه‌ای و مثبت آن پرداخته‌اند، که این نشان‌دهنده غلبه رویکرد انتقادی و امنیتی در ادبیات علمی پایین‌دست است. پیامدهای پروژه در حوزه‌های مختلف به صورت به هم مرتبط و متقابل عمل می‌کنند: کاهش جریان آب و خشکی تالاب‌ها موجب تشدید ریزگردها و فشار بر کشاورزی می‌شود؛ پیامدهای اقتصادی به نوبه خود شکاف‌های اجتماعی و هویت‌گرایی قومی را تشدید می‌کنند؛ و تمرکز ترکیه بر کنترل منابع، منازعات مرزی و قومی را افزایش می‌دهد. تقریباً ۸۱٪ از مقالات به راهکارهایی مانند دیپلماسی آب و همکاری منطقه‌ای اشاره کرده‌اند، با این حال یک‌سوم از پژوهش‌ها هیچ راهکار عملی مشخصی ارائه نکرده‌اند که این موضوع خلأ عملی موجود در ادبیات پژوهشی و غلبه رویکردهای توصیفی-تحلیلی بر راه‌کارمحور را نشان می‌دهد. در نهایت، پروژه گاپ ترکیه باید به صورت چندبعدی و تلفیقی تحلیل شود؛ آثار آن بر امنیت، اقتصاد، فرهنگ، سیاست و محیط زیست گسترده و عمیق است و تنها از طریق تقویت دیپلماسی آب، ایجاد مکانیسم‌های مشترک مدیریت منابع و بازاریابی در سازوکارهای حقوقی و فنی تخصیص آب می‌توان از تشدید تنش‌ها جلوگیری کرد و مسیر توسعه پایدار منطقه‌ای را هموار ساخت. لازم به ذکر است که در این مطالعه تمرکز موقت بر مقالات فارسی وجود داشته است که به دلیل محدودیت‌های زمانی و حجم داده‌ها انتخاب شده و اصلاح و تعمیم این الگو در پژوهش‌های آینده مدنظر قرار خواهد گرفت.

کتابنامه

1. Abedijafari, A., & Amiri, M., (2019). Meta-Synthesis as a Method for Synthesizing Qualitative Researches. *Methodology of Social Sciences and Humanities*, 25(99): 73-87. doi: 10.30471/mssh.2019.1629. [In Persian]
2. Aguirre, R. T., & Bolton, K.W., (2014). Qualitative interpretive meta-synthesis in social work research. *Journal of Social Work*, 14(3): 279-294.
3. Al-Ansari, N., & Knutsson, S., (2011). Toward prudent management of water resources in Iraq. *Journal of Advanced Science and Engineering Research*, 1: 53-67.
4. Al-Mazouri, SH.A.A.S., (2012). *The rights of Iraq and Turkey in the Tigris and Euphrates rivers according to international law for the period 1970-2010*. Baghdad: Jia Publishing House. [In Arabic]

5. Ali Abdul-H.A., (2016). *Lost opportunities for Iraq in the waters of the Tigris and Euphrates*. Al-Mustansiriya University, College of Political Science, Issue 30. [In Arabic]
6. Critical Appraisal Skills Programme. (n.d.). *CASP tools and checklists*. Retrieved November 29, 2025, from <https://casp-uk.net/casp-tools-checklists/>
7. Darvishi Bolourani, A., (2018). Should we be worried about dust storms in the Tigris–Euphrates basins? Entekhab News Agency, December 8, 2018. Available at: entekhab.ir/001rpL (Accessed: 12 June 2025) [In Persian]
8. Elhance, A.P., (1997). Conflict and cooperation over water in the Aral Sea Basin. *Studies in Conflict & Terrorism*, 20 (2): 207–218.
9. GAP Regional Development Administration. (2025). Retrieved Nov 26, 2025, from <http://www.gap.gov.tr/en/>
10. Geneva Water Hub & Waterbury, J., (1979). *Hydropolitics of the Nile Valley*. University of Geneva.
11. Ghoreishy, S. Z., Mianabadi, H., & Mousavi Shafaei, S.M., (2019). The role of power in water diplomacy. *Iranian Water Resources Research Quarterly*, 15(2):219-246 [In Persian]
12. Hasan, Q. M., Salar, S. G., Raman, D., Campbell, S., & Qasim Palani, I., (2023). When the law is unclear: challenges and opportunities for data and information exchange in the Tigris-Euphrates and Indus River basins. *Water Policy*, 25 (8): 780–796. <https://doi.org/10.2166/wp.2023.261>
13. Kaviani Rad, M., (2005). Hydropolitical relations between Iran and Afghanistan. *Strategic Studies Quarterly*, 8 (2):38-56. [In Persian]
14. Kaviani Rad, M., (2019). *Hydropolitics: Themes and Approaches*. Strategic Studies Research Institute. [In Persian]
15. Major, C., & Savin-Baden, M., (2010). *An introduction to qualitative research synthesis*. Routledge.
16. Meissner, R., (1999). *Water as a source of political conflict and cooperation: A comparative analysis of the situation in the Middle East and Southern Africa* (Master's thesis). Rand Afrikaans University.
17. Mohammadi, H.R., Mirzaei pour, T., & Hosseinpour Pouyan, R., (2012). Spatial analysis of hydropolitics in the Tigris–Euphrates Basin. *Journal of Geography*, 10 (35): 229–261. [In Persian]
18. Mohammadi Khosravi, A., Shahandeh, B., Athari, S. A., & Bavand, D.H., (2020). The Southeastern Anatolia Project in the Context of Turkey's National Identity Crisis. *World Politics Journal*, 9 (2): 85–116. [In Persian]
19. Mokhtari Hashi, H. & Ghaderi Hajat, M., (2008). Hydropolitics in the Middle East in 2025 Case Study: the Basins of Tigris, Euphrates, Jordan & Nile Rivers. *Geopolitics Quarterly*, 4(11): 36-74. [In Persian]
20. Nassahi, M., & Goudarzi, M., (2020). Turkey's dam-building project: security threats for West Asia and the Islamic Republic of Iran. *Foreign Relations Quarterly*, 12(1): 103–129. [In Persian]
21. Ó Tuathail, G., (1997). *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Routledge.
22. Rabiei, H., & Ghamparvar, A., (2021). Geopolitical analysis of the Tigris and Euphrates River basins: a systems approach. *Middle East Studies*, 24(2): 129–153. [In Persian]
23. Sandelowski, M., (2008). Reading, writing and systematic review. *Journal of Advanced Nursing*, 64(1): 104–110.

24. Sandelowski, M., & Barroso, J., (2007). *Handbook for synthesizing qualitative research*. Springer Publishing Company.
25. Sarkheil, B., (2021). Water and Turkey's strategy of hydro-hegemony in Mesopotamia. *International Relations Research*, 11(2): 97–125. [In Persian]
26. Sofi, M., (2016). Mashrū' al-Ghāb al-Turkī wa-ta'thīruhu 'alā al-mawārid al-mā'iyyah wa-al-wāqi' al-bī'ī fī al-'Irāq [The Turkish GAP project and its effect on water resources and environmental reality in Iraq]. *Kurdistan Center for Strategic Studies*. [In Arabic]
27. Timulak, L., (2009). *Meta-analysis of qualitative studies*. *Psychotherapy Research*, 19, 591–600.
28. United Nations Environment Programme (UNEP). (2016). *A Snapshot of the World's Water Quality: Towards a global assessment*. Nairobi: UNEP.
29. Zimmer, L., (2006). Qualitative meta-synthesis: A question of dialoguing with texts. *Journal of Advanced Nursing*, 53:311-318